

**ГОЛОВНІ ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЗМІНИ ЛЮДНОСТІ
НА ТЕРИТОРІЇ ДОНЕЦЬКО-ПРИАЗОВСЬКОГО КРАЮ
ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО СУЧАСНОСТІ:
СПРОБА УЗАГАЛЬНЮЮЧОЇ ОЦІНКИ**

Дослідник мав на меті визначити головні етнокультурні зміни людності, що відбувалися на території сучасних Донецької та Луганської областей України від найдавніших часів до сучасності.

У дослідженні застосовано загальнонаукові й історичні методи, зокрема: аналізу, порівняння, групування, систематизації, періодизації, узагальнення. Автор спирався на сучасні здобутки історичних наук та атласної історичної картографії України.

Зроблено наскрізний (крізь століття) огляд етнокультурних змін, виділено 8 основних етапів етнокультурної історії краю, виявлено ті процеси, явища, події історії, що призвели до послідовної зміни етнокультурного характеру краю.

Одержані результати сприяють кращому розумінню етнокультурної сутності історичного процесу на території північного сходу України, що потерпає тепер від експансії Російської Федерації.

Ключові слова: етнокультурні зміни, людність, Донецько-Приазовський край, міграція, етнічні процеси, Україна.

В умовах новітньої експансіоністської політики Російської Федерації щодо України в українському суспільстві та за кордоном зростає увага до сучасних суспільних проблем, а також історичного розвитку південних і східних територій України, насамперед Донецької і Луганської областей. У сучасному комплексі національних проблем особливості етнічного складу населення Донецько-Приазовського регіону відігравали і відіграють не останню роль. Вважаємо, що ці особливості були вагомими чинниками для прагнень і намагань певних політичних сил протиставити людність регіону основній частині української нації, для формування і поширення настроїв мовно-культурного відчуження регіону від українства, розпалювання політичної сепарації областей Донбасу і перепідпорядкування його Російській Федерації.

Науково-дослідний інститут українознавства МОН України почав виконувати фундаментальне наукове дослідження «Україна й українство в етнокультурних процесах світу» (0115U002511, 2015-2017 рр.), яким керує д.і.н., чл.-кор. НАН України, проф. В. Баран. Об'єктом дослідження є Україна як етнокультурна реальність. Одним з очікуваних результатів НДР є оцінка розвитку етнічної будови людності Донецького та Кримського регіонів України. У цій статті представлено результати спроби узагальненої оцінки сучасних історичних знань про головні етнокультурні зміни людності, що відбувалися на території сучасних Донецької та Луганської областей від найдавніших часів до сучасності. Таке узагальнення є необхідним для концепційної оцінки розвитку етнічної будови людності на території двох українських областей.

У дослідженні застосовано загальнонаукові та історичні методи, зокрема: особистого включеного спостереження, аналізу, порівняння, групування, систематизації, періодизації, узагальнення. Зроблено наскрізний (крізь століття) огляд головних етнокультурних змін, виділено 8 основних етапів етнокультурної історії краю, узагальнено ті явища, процеси, події історії, що призвели до послідовної зміни етнокультурного характеру населення регіону.

Автор спирався на сучасні здобутки історичних наук та атласної історичної картографії України. Дослідження ґрунтується на працях, що висвітлюють давню історію та заселення краю землеробами, його політичну й економічну історію, етнодемографічні, етносоціологічні й інші дотичні до теми питання. Таких праць виявлено не один десяток. Вони заслуговують на історіографічний огляд в окремій публікації. Згадаємо насамперед ті

роботи, що охоплюють значний історичний час, систематизують великий обсяг історичних знань. Узагальнення головних давньоісторичних етнокультурних змін, що відбувалися на теренах Донецько–Приазовської частини України, зроблено насамперед за колективною монографією науковців Інституту археології НАН України «Етнічна історія давньої України» [5]. У ній висвітлено етнокультурні зміни від найдавніших часів до перших століть II тисячоліття, що відбувалися на всій сучасній території України, зокрема в межах Донецької й Луганської областей. Археологічні знання, наведені у цій праці, зазнали територіальної інтерпретації і представлені у двох історичних атласах, використаних у дослідженні.

Перший том Історичного атласу України [7], що охоплює доісторичні часи і завершується першими століттями II тисячоліття, має значною мірою етногеографічне спрямування [21]. Стан та зміни етнокультурного характеру на території України, у тому числі Донецько-Приазовського краю, показані в ньому на десятках карт: «Українські та суміжні землі на пізньому етапі неоліту (5500-4750 рр. до Хр.)» [7, с. 49], «Прабатьківщина та розселення індоєвропейців за уявленнями різних авторів» [7, с. 58, 59, 62, 63], «Українські та суміжні землі у кіммерійські часи (900-650 рр. до Хр.)» [7, с. 77], «Прабатьківщина та розселення слов'ян за даними досліджень останніх десятиліть ХХ ст.» [7, с. 96, 97], «Тюркські та інші племена Великого Степу у 300-840 рр.» [7, с. 273], «Тюркські та інші племена Великого Степу у 840-1227 рр.» [7, с. 275], «Золота Орда і Східна Європа у XIV ст.» [7, с. 287].

Багато інформації про етнокультурний характер людності Донецько-Приазовського краю містить Атлас історії України [1], упорядкований за участі великого колективу науковців Інституту історії України НАН України, Інституту археології НАН України, Національного університету «Києво-Могилянська академія» [22]. У ньому етнокультурну інформацію (наприклад, межі етнічних територій, територіальну локалізацію певних етнічних груп, напрямки пересування племен) добре показано на картах, що охоплюють різні періоди історії України, від найдавніших до сучасних. Серед них є такі: «Переселення індоєвропейських племен у II тис. до н.е.» [1, с. 15], «Територія України у пізньоримський час. Готи.» [1, с. 24], «Велике переселення народів. Гуни» [1, с. 26], «Українські землі у VIII-IX ст.» [1, с. 54], «Населення в XVI-XVII ст.» [1, с. 54], «Українські землі у другій половині XVII-XVIII ст. Населення і культура» [1, с. 72-73], «Населення українських земель на зламі XIX-XX ст.» [1, с. 91], «Населення України в міжвоєнний період» [1, с. 112], «Народи» [1, с. 136]. Те, що в обох атласах узагальнено, генералізовано, уніфіковано великий обсяг історичних знань, зокрема про етнокультурні процеси на теренах Приазов'я і басейну Сіверського Донця, полегшує виконання поставленого завдання.

Етнокультурні зміни людності, що відбувалися від періоду середньовіччя, розглянуто у контексті політичної історії України у колективній праці «Донбас в етнополітичному вимірі» [4]. Заселення Донецько-Приазовських земель та сусідніх регіонів українцями-землеробами висвітлювали у своїх працях Я.В. Бойко [2], В.М. Кабузан [8], В.І. Наулко [6], В.О. Пірко [17] та ін. Зміни етнічного складу людності на території Донецької і Луганської областей у зв'язку з розвитком капіталістичних відносин і швидким розвитком промисловості у кінці XIX ст. досліджувала Н.П. Пашина [16]. Цінні етнодемографічні та етногеографічні знання про Донбас і всю Україну (переважно щодо I половини ХХ ст.) залишив В. Кубійович [11], працюючи за межами компартійного впливу.

Демографічна, етнічна, економічна політика комуністичної влади на Донбасі описується у багатьох працях періоду незалежності України, серед них праці С. Кульчицького [12], Г. Куромії [13], П. Лаврова [14], А. Русначенка [18]. Про російщення населення Української РСР, у тому числі Донецької і Луганської областей, ідеться у ґрунтовній праці В. Скліяра [19].

Появу нової тенденції розвитку етнічної будови людності України та її прояви у Донецькій і Луганській областях після розпаду СРСР описав О. Чирков [23-24]. Різні

аспекти змін в етнокультурній ситуації областей Донбасу в часи незалежної України характеризували Л. Гасиджак [3], І. Кононов (соціологічний аналіз етнокультурної специфіки Донбасу) [9], В. Котигоренко [10], Н. Макаренко [15] та ін. Про етнічну структуру людності на час воєнних дій (2014 р.) повідомляв російський дослідник А. Ілларіонов (обчислення Ю. Симоненка) [25].

Про мовні чи культурні зміни населення Донецько-Приазовського краю у найдавніші періоди історії людства сучасна наука не має даних, достатніх для формування певних, обґрунтованих уявлень. Незважаючи на досягнення сучасної археології та інших наук, не лише для періоду палеоліту, але й для мезоліту і неоліту наші знання про зміни етнокультурних рис населення краю, як і всієї території України, є великою мірою гіпотетичні.

Головні етнокультурні риси сучасної людності Донецько-Приазовського краю мають певні регіональні особливості, пов'язані зі своєрідністю, специфікою історичного процесу. Донецька область була утворена 1932 р., Луганська – 1938 р. шляхом виокремлення з Донецької. Суміжні Донецька й Луганська області розташовані у південно-східній частині сучасної української національної території і становлять разом 8,8 % її площі. Людність двох областей становить близько 14 % населення всієї країни.

Соціальні характеристики населення Донецької та Луганської областей подібні. Це зумовлено схожістю природних умов, господарства, історії. Економічне районування України виокремлює Донецький економічний район, що охоплює Донецьку й Луганську області. Природна, економічна, соціальна, історична подібність і міцні взаємні виробничі зв'язки між цими областями, а також схожі сучасні політичні орієнтації електорату, однакові головні цілі сучасних регіональних суб'єктів політики, спільність сучасних соціальних проблем роблять доцільним розгляд цих областей України як єдиного регіону, який називатимемо Донецько-Приазовським (від назви річки Сіверський Донець, басейн якої охоплює більшу частину території областей та від Азовського моря, до якого тяжіє південна частина Донецької області). Сіверський Донець – річка, що протікає по території Росії, Харківської, Донецької та Луганської областей і впадає до Дону в його долішній течії, на території Ростовської області Російської Федерації. Колись її та низ Дону вважали межею між Європою й Азією, у ХХ ст. в її басейні проліг кордон між Україною й Росією, а сьогодні триває оборона від експансії «російського світу».

Терени вуглевидобутку в межах Донецького кам'яновугільного басейну є ядром регіону і в економічному, і в етнокультурному його розумінні. Вони відзначаються великою концентрацією промислового виробництва та населення. Етнокультурною своєрідністю населення Донецько-Приазовського регіону, порівняно з рештою сучасної України, є його змішаний українсько-російський склад, високий рівень мовно-культурного зросійщення етнічних українців, велика частка зайнятих у промисловості, поширене явище «відірваності» від традиційної культури, християнських церков, глибока «советизація» свідомості старшого покоління громадян, орієнтація великої частини населення на російську масову культуру.

Упродовж тисячоліть Приазовські й Донецькі землі були важливою частиною ареалу формування і розвитку індоєвропейських племен, індоіранської людності, іранської спільноти. Першими етнокультурними етапами на цій території були: 1) доіндоєвропейський мисливсько-рибальської людності, 2) праіндоєвропейських та перших індоєвропейських груп племен, до їх етнічної диференціації, яку нині бачимо у наявності мовних груп, 3) індо-іранських та іранських племен скотарів.

Праіндоєвропейські групи сформувалися в ареалі, що охоплював Донецько-Приазовський край, ймовірно не пізніше V-IV тис. до н.е. На думку Л. Залізняка, індоєвропейці V-IV тис. до н.е. мешкали на рівнинах між Райном (Рейном) та Сіверським Донцем і утворювали своєрідну варварську периферію балкано-дунайської ранньоземлеробської протоцивілізації. Аридизація клімату призвела до колапсу останньої,

переходу автохтонів Центрально-Східної Європи до скотарства й розселення у степовій, згодом і в лісовій смугах Євразії. Почався цей процес на території України з появою тут у IV тис. до н.е. найдавніших скотарів–індоєвропейців з їхнім «курганним» культурним комплексом [7].

Щодо місця і часу появи індоєвропейської спільноти науковці не є одностайними, проте за більшістю обґрунтованих гіпотез, степи Приазов'я та Донеччини є важливою частиною ареалу формування і життя перших індоєвропейців. Припускають, що західною частиною території розселення ранньоіндоєвропейської групи племен на пізньому етапі неоліту були такі українські терени як Придніпров'я району порогів Дніпра, Приазов'я, північно-східна частина Криму. Землі північної частини басейну Сіверського Донця були за межами цього ареалу [7, с. 49].

У II тис. до н.е. індоєвропейська людність активно розселялася з території України по Дніпру, Німану й Західній Двині до Балтійського моря, по Дунаю, на Малоазійський півострів, за Кавказ, у гірські системи Алтаю, Тянь-Шаню, Паміру, Гіндукушу та західної частини Гімалаїв [1, с. 15]. Відтоді територія розселення народів, що говорять індоєвропейськими мовами, суттєво збільшилася. Розселення індоєвропейської людності в різних природних та соціальних умовах сприяло подальшій її етнічній диференціації.

Виокремлення з індоєвропейської людності германо-слов'яно-балтів та індо-іранців відбувалося на території України та суміжних частин Євразії. Приазовсько-Донецькі терени, як і вся степова зона України, залишилися за індоіранською людністю. Згодом вона поділилася на праїндійців (що мешкали за східними межами сучасної української національної території) та праіранців, що населяли східні, південні й велику частину центральних земель сучасної України. Уся степова природна зона України була західною частиною ареалу розселення індоіранських племен, пізніше – давніх іранських племен.

У писемних джерелах вперше згадуються назви етнічних спільнот, що жили на землях української частини Європи у I тис. до н.е. В українських степах панували іраномовні кочові скотарі: кіммерійці, скіфи, сармати, які суттєво впливали не лише на людність суміжних регіонів, але й досить віддалених. На сусідніх з ними лісостепових та лісових теренах розвивалася протослов'янська спільнота, а північніше – протобалти та фінномовні племена.

У IX-VIII ст. до н.е. на землях Донеччини мешкали племена, що залишили після себе східноукраїнський варіант кімерійської археологічної культури, яка охоплювала усю степову частину України. У басейні Оскола ця культура межувала з пізньою Бондарихинською, яку залишила фіномовна людність [1, с. 16]. Територія Донецької та більшої частини Луганської областей належали до центральної частини ареалу розселення кіммерійців.

У VIII-VII ст. до н.е. кіммерійців змінили скіфи. Кочові та царські скіфи VI-III ст. до н.е. залишили у регіоні 3 групи пам'яток: західнонадазовську, східнонадазовську, сіверсько-донецьку [1, с. 18-19]. У II ст. до н.е. на землі скіфів прийшли споріднені східні сусіди – сармати. Одне з їхніх племен зайняло басейн Сіверського Донця – аорси, інше оселилося у приазовських степах – роксолани [1, с. 20]. У I-II ст. н.е. на Сіверському Донці панували алани, в районі Донецького кряжу («Аланських гір») – амаксобії, у приазовських районах регіону – танаїти та язиги [1, с. 22].

Іраномовна людність Північного Причорномор'я була активним суб'єктом історичного процесу на теренах Європи, Західної Азії та Північної Африки.

Упродовж кількох сотень років I тис. н.е. етнокультурна ситуація була неусталеною. Відбувалися пересування по теренах краю багатьох етнічних груп близького і віддаленого походження (германомовних, іраномовних, монгололомовних, тюркомовних). Цей етап (четвертий) можна назвати етапом масового переселення етнічно спорідненого та чужого населення. Докорінно змінилася етнічна картина українських земель і всієї Європи через пересування германців у II ст. н.е. та Велике переселення народів. Воно визначило головні

територіальні риси сучасного мовного, культурного, етнічного та великою мірою державно-політичного устрою Європи. У пізньоримський час на приазовські землі прийшли германомовні герули (середина III ст.) [7, с. 104-105]. Панування іраномовних племен на півдні українських земель підірвали германомовні переселенці, згодом – гунська навала IV ст. н.е. Алани (іраномовні) та герули пішли на захід. У степах Дніпра оселилися до 463 р. акацири.

Українські землі у Великому переселенні народів виконували дві функції: 1) транзитну, 2) продукуючу демографічний ресурс для розселення. Транзитна функція полягала у тому, що терени України (в сучасних її межах) та деякі суміжні регіони були з'єднуючою ланкою між азійськими аридними просторами номадів та європейськими теренами з осілою людністю землеробів і мешканців міст. Цим «мостом» активно пересувалися в обох напрямках тюркомовні, угромовні, іраномовні, германомовні етнічні групи, популяції різних рас і населення різних господарсько-культурних типів. Серед мігрантів переважали кочові племена євразійських степів та напівпустель.

Сутність другої функції подібна до донорської, адже на українських землях формувалася демографічний ресурс для воєнних кампаній та колонізації суміжних і віддалених земель Європи. У лісовій природній зоні українських земель у часи Великого переселення народів продукувався переважно слов'яномовний демографічний ресурс, у степовій – переважно тюркомовний.

У 375-470 рр. в українських степах панували гуни (переважно тюркомовні), які на землях Середнього Дунаю заснували державу. Панування гунів, ймовірно, поширювалося на землі антів та більшу частину земель склавів. Велике розселення слов'ян не охопило сусідні терени Приазов'я та Донеччини, оскільки головні міграційні потоки були спрямовані у привабливіші регіони, на південь і захід. Сусідами наших предків надовго стали тюркомовні кочові народи Алтайської мовної сім'ї, прабатьківщиною яких є регіон Алтаю. Приазовсько-Донецький край заселився кутригурами, згодом чорними болгарами. Були тут також савіри, сарагури, утигури, печеніги, кипчаки, торки, половці й інші тюркомовні номади. Вони мали монголоїдні та змішані європеїдно-монголоїдні расові риси. Половці мали на цих теренах два об'єднання: Донське та Надазовське (1036-1223 рр). Певний час на землях регіону мешкали одночасно з тюрками й іраномовні алани (яси), фіномовні угри.

Землі регіону належали Тюркському каганату, після його розпаду – Західно-Тюркському каганату, згодом, у VIII-IX ст., – Хозарському каганату. У 635 р. Приазовсько-Донецькі терени стали частиною Великої Болгарії. Приазов'я та Донеччина перебували у сфері впливу Руської землі. У XIII ст. землі регіону стали належати Золотій орді (улусу Джучі), були частиною улусів Мауці (більшість регіону) та Картана (лівобережжя Сіверського Донця). Після розпаду Золотої орди Приазов'я та правобережна частина басейну нижнього і частини середнього Донця належали Кримському ханату, а лівобережна – Великій орді, яку в XVI ст. заступило Московське царство. Північна і західна частини земель басейну Сіверського Донця після поразки золотоординського хана Сеїд Ахмета у 1452 р. відійшли до Великого князівства Литовського. У XVI ст. їх поділили Польське королівство та Московське царство. Сусідні рідкозаселені кочовиками землі українці називали Диким Полем.

Після гунської навали у степах Дністра, Дніпра, Донця почали панувати кочові тюркомовні племена. Розпочався тюркський етап (п'ятий), на останній стадії якого мало місце формування кримськотатарського народу.

Формування сучасних рис етнічної будови людності краю відбувалося у кінці XVII – на початку XIX ст.). Велику роль у заселенні краю українцями відіграли козаки: у західній і південній його частині – запорожці, у північній – слобідські. Упродовж XVII ст. Донецько-Приазовські землі належали Москві (північна частина) та Кримському ханату (південна частина). Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. Російське царство провадило активну внутрішню й зовнішню політику у Приазовському регіоні, використовуючи

українське козацтво, що призвело до пересування кордонів Російської імперії на південь і тимчасового поширення юрисдикції Запорожжя до нижнього Дону, разом з містом Азов.

Колонізація Донецького краю та Приазов'я у XVII – першій половині XIX ст. мала і стихійний, і організований складники. До початку XVIII ст. українці опанували лише північно-західну частину регіону (до територій міста Слов'янська) та північно-східну. Упродовж XVIII ст. суцільна українська етнічна територія поширилася на більшу частину площі сучасних Донецької та Луганської областей, сягаючи узбережжя Азовського моря між річками Кальміус та Міус. Вона становила близько 80-85 % площі названих областей. У Приазов'ї організований Москвою етнічний анклав греків між українською етнічною територією та кримськотатарською, становив близько 10 % площі регіону. Сюди переселено з Криму християн: греків та вірмен. Етнічна територія росіян врізалася «язиками» в українську на сході (на лівобережжі Сіверського Донця) та на півночі, становлячи близько 5 % території регіону.

У середині XVIII ст. Москва створила на правобережжі Сіверського Донця Слов'яносербію, куди заохочувала переселенців з Балканського регіону: сербів, болгар, чорногорців, албанців греків, молдован. Цих переселенців було небагато, проте й вони з часом розчинилися. Більшість населення краю становили українці, значну питому вагу мали греки та росіяни. Серед переселенців у регіон були також німці, євреї, поляки, волзькі татари.

Українська етнічна територія у XIX – першій третині XX ст. виходила далеко за межі сучасної української національної території: за Дон, до північної ділянки східного узбережжя Чорного моря й північно-західної частини гір Кавказу. Ігноруючи етнічний чинник, наполягаючи на економічних інтересах, Російська Федерація домоглася перепідпорядкування собі східних районів Донбасу та району міста Таганрог (з морським портом). Сьогодні це частина Ростовської області Росії.

Отже, у другій половині XVII ст. та упродовж XVIII й початку XIX ст. край остаточно заселили переважно українці, за участі росіян, греків, німців та ін. Цей етап (шостий) можна назвати українським аграрним феодальним.

Бурхливе освоєння корисних копалин та розвиток промисловості наприкінці XIX – на початку XX ст. справили великий вплив на етнотериторіальну будову людності Донецького регіону. Від середини XIX ст. до регіону постійно відбувався міграційний доплив етнічно російської та іншої людності, зокрема з етнічно російських губерній Російської імперії, згодом з території РФ. Зростала частка людей, що вважали себе етнічними росіянами. Збільшувалася питома вага етнічно змішаних шлюбів, де один з подружжя вважав себе росіянином. Сформувалася зона російсько-українських островів (анклавів) у частині української етнічної території на південь від Сіверського Донця. Ця зона охоплювала території вуглевидобутку, а також транспортні вузли й адміністративні центри за їх межами.

У другій половині XIX ст. (найактивніше – з кінця XIX ст.) почався українсько-російський індустріальний модернізаційний етап (сьомий). Від кінця XIX ст. до розпаду СРСР у розвитку етнічної будови людності регіону визначальним був процес російщення. Примусова колективізація, голодомор, урбанізація, міграційна, мовна, освітня та інформаційна політика призвели до суттєвого зменшення питомої ваги українства, до кількості, що ледь перевершувала ½.

У період СРСР у регіоні усіляко підтримувалося розширення функціонування російської мови – «мови міжнаціонального спілкування». Зростала питома вага міського населення, збільшувалася питома вага осіб, що вважали своєю рідною мовою російську. Частка осіб, що вільно володіли російською мовою, наближалася до 100%. Російсько-українські острови зрослися у суцільну смугу українсько-російського населення, де за етнічною свідомістю переважали українці, а за мовно-культурними ознаками – російська етнічність.

У процесі демократизації СРСР та його розпаду почався сучасний українсько-російський «постсоветський», постімперський етап (восьмий). Розпочата М. Горбачовим «Перестройка» суттєво вплинула не тільки на політичну, інформаційну, економічну сфери буття «советського» суспільства, але й на етнічні, міграційні та демографічні процеси. Це призвело до початку формування нової визначальної тенденції розвитку етнічної будови людності України, яка посилилася після розпаду СРСР. Питома вага етнічних українців серед усіх українських громадян почала збільшуватися, а росіян – зменшуватися (на відміну від тривалого збільшення у попередні десятиліття).

У Донецькій і Луганській областях ця тенденція проявилася пізніше, ніж у більшості областей України. Крім того, тут спостерігалася регіональна специфіка етноструктурних зсувів. Збільшення частки осіб, що вважали себе належними до українського етносу, відбувалося одночасно з подальшим зростанням частки осіб, що вважають російську мову рідною.

Етноструктурні відмінності між людністю Донецько-Приазовського регіону та людністю основної частини країни в умовах розпаду СРСР та незалежності України поглиблювалися. Мовно-культурна регіоналізація Донецької й Луганської областей була небезпечним явищем, на яке одні політичні сили не звертали належної уваги, інші підживлювали та використовували. Відзначимо, що під час воєнних дій у Горлівці, наприклад, у соціальних мережах (група «Самооборона Горловки») анонсувалося переслідування громадян за політичними ознаками: «Да, это означает что в Горловке начинаются чистки. Чистки от укропов. Мы живем в прифронтовом городе, на дворе война и мы не толерантны, мы не сочувствуем врагу, в наших сердцах нет места жалости к предателям. Либо они уезжают сами – либо это устроим мы» [20].

Отже, головні етнокультурні зміни людності на території краю визначили послідовну зміну восьми етнокультурних етапів. Що лежить в основі головних етнокультурних змін людності на теренах Донецько-Приазовського краю? Спробуємо узагальнити ті явища, процеси та події історії, що призвели до послідовної зміни етнокультурного характеру краю.

1. Формування, розвиток і подальша етнічна диференціація перших індоєвропейських груп і спільнот, їх здатність адаптуватися до природних агро-кліматичних змін та конкурувати за природні ресурси з іншими етнічними спільнотами. Вони не лише домінували в регіоні, але й активно розселялися, змішувалися, мовно асимілювали різне населення у Європі та Азії, справляли потужний вплив на його культуру. Це призвело до тривалого тисячолітнього панування на теренах Донеччини та Приазов'я індоєвропейців та однієї з гілок їхніх нащадків – індоіранської, з якої виокремилися кочові іраномовні племена. З писемних джерел відомі давні потужні об'єднання киммерійців, скіфів, сарматів.

2. Активна міграція язичницького германомовного й іншого населення та Велике переселення народів, що супроводжувалося конфліктами, новими політичними союзами, нестабільним етапом в етнокультурному сенсі на території краю.

3. Експансія монголомовних та тюркомовних номадів, що мали потужне військо, з Азії у Європу. Нестабільний етап завершився тривалим домінуванням тюркських племен. Відбулася заміна іраномовних кочовиків Індоєвропейської мовної сім'ї європеїдної раси тюркомовними Алтайської мовної сім'ї монголоїдної раси та змішаних (з європеїдами) антропологічних типів і перехідних малих рас.

4. Змагання християнської Європи з Османською імперією, активність Росії у Північному Причорномор'ї мали наслідком землеробську колонізацію Дикого поля українцями за участі росіян, греків та представників інших народів.

5. Активний розвиток капіталістичних відносин на ресурсній базі Донбасу на українській етнічній території в умовах відсутності міжнародної правосуб'єктності українського народу і безправного становища в Російській імперії. Обмежене використання

трудоу ресурсів українського народу на власній етнічній території, залучення його до сільськогосподарського освоєння далеких від Батьківщини земель. Відірване від етнічної території розселення і слабкість інфраструктури етнічного відтворення сприяли російщенню українців-переселенців. Залучення росіян та інших народів на роботу у Донецько-Приазовському регіоні зменшувало питому вагу українців.

6. Будівництво комунізму та політика створення з багатьох народів «єдиного советського народу». Інтенсивна втрата етнічних рис насамперед спорідненими росіянам народами: білорусами та українцями, що яскраво проявлялося у Донецько-Приазовському регіоні.

7. Розпад «російської комуністичної імперії» та становлення української національної держави, що проводить нерішучу «багатовекторну» мовно-культурну політику. Супроводжувалося появою тенденції повернення зросійщеної частини українців до української етнічної спільноти, та одночасного збереження процесів мовно-культурного російщення людності краю, що почалися в умовах царської Росії, посилювалися у комуністичній Російській імперії і наблизилися до завершення в умовах незалежної України. Проте реваншистські настрої в РФ породжують новітню експансію та воєнні дії, що супроводжується зменшенням ваги українства на окупованих територіях.

Отже, одержані результати сприяють кращому розумінню етнокультурної сутності історичного процесу на території північного сходу України, що потерпає сьогодні від експансії Російської Федерації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас історії України. – К.: ДНВП «Картографія», 2012. – 152 с.
2. Бойко Я.В. Заселение Южной Украины. 1860-1890 гг. / Я.В. Бойко. – Черкасы: «Сіяч», 1993. – 256 с.
3. Гасиджак Л. Етнічний склад населення Донбасу. Політизація проблеми / Л. Гасиджак // Етнічна історія народів Європи. – К., 2007. – Вип. 22. – С. 70-71.
4. Донбас в етнополітичному вимірі / Авт. кол.: В. Котигоренко (керівник), О. Калакура, Л. Ковач, В. Коцур, Н. Кочан, Н. Макаренко, Ю. Ніколаєць, М. Панчук, О. Рафальський; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К.: ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с.
5. Етнічна історія давньої України. – Колективна монографія. – К., 2000. – 280 с.
6. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність (за ред. В. Наулка). – К., 2001. – 203 с.
7. Історичний атлас України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава). – К.: Видавництво «Мапа», 2010. – 300 с.
8. Кабузан В.М. Заселение Новороссии в XVIII – первой половине XIX века / В.М. Кабузан. отв. ред. Л.Г. Бескровный. – М.: Наука, 1976. – 306 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.libr.dp.ua/book1.htm>
9. Кононов І.Ф. Донбас в етнокультурних координатах України (соціологічний аналіз). Автореф. дис... д-ра соціол. наук: 22.00.04 / І.Ф. Кононов; НАН України; Інститут соціології. – К., 2005. – 31 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe
10. Котигоренко В.О. Тенденції в етнічній та етномовній динаміці населення України у 1959-2001 рр. (за матеріалами переписів) / В.О. Котигоренко // Людина і політика. – К., 2003. – №2 (26). – С. 12-24.
11. Кубійович В. Географія України і суміжних земель / В. Кубійович. – Краків-Львів: Українське видавництво, 1943. – 517 с.
12. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928) / С. Кульчицький. – К.: Основи, 1996. – 396 с.
13. Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-ті роки / Г. Куромія. – К.: Основи, 2002. – С. 284.
14. Лаврів П.І. Історія Південно-Східної України / П.І. Лаврів. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1996. – 208 с.

15. Макаренко Н.Ю. Основні тенденції сучасних етнодемографічних змін на Донбасі / Н.Ю. Макаренко // Соціальна історія: наук. зб. – К.: Логос, 2012. – Вип. 8. – С. 78-91.
16. Пашина Н.П. Формирование этноструктуры Донбасса в контексте социально-экономических преобразований края пореформенного периода (1861-1900): Дис... канд. ист. наук: специальность 07.00.01. – история Украины / Н.П. Пашина. – К., 1997. – 212 с.
17. Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст. / В.О. Пірко. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – 224 с.
18. Русначенко А. Донбас в історії України ХХ століття [Електронний ресурс] / А. Русначенко. – Режим доступу: <http://www.maunau.org.ua/private/kongresy/kongres6/istoria/kongress6ch2i/rusnachenko.htm>.
19. Скляр В. Етнічний склад населення України 1959-1989 рр.: етномовні наслідки російщення / В. Скляр. – К.: Просвіта, 2008. – 392 с.
20. Террористы «ДНР» объявили о начале этнических чисток в отношении украинцев в Горловке (06.03.15 12:15) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://censor.net.ua/news/327482/>
21. Чирков О. «Історичний атлас України» – якісно новий рівень українознавчої історичної картографії [рецензія на Історичний атлас України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава). – К.: Мапа, 2010. – 300 с.] / О. Чирков // Українознавство. – 2012. – № 1. – С. 236-238.
22. Чирков О. Нові контури старого академічного проекту «Атлас історії України» (Рецензія на працю «Атлас історії України»). – К.: ДНВП «Картографія», 2012. – 152 с.: іл.) / О. Чирков // Українознавство. – 2013. – № 3-4. – С. 222-225.
23. Чирков О. Сучасні тенденції розвитку етнічної структури населення України та її регіонів / О. Чирков // Українознавство: Календар-щорічник / Інститут українознавства Київського університету. – К., 1998. – С. 45-52.
24. Чирков О. Центр ваги поросійщених українських мас пересувається на Донбас. (Російщення українців Донецької і Луганської областей за 13 років – від початку 1989 р. до кінця 2001 р. за статистичними даними) [Електронний ресурс]. / О. Чирков // Українознавство. – Ч. 1, 2005. – С. 225-228. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1690>
25. «Этнический и языковой состав Луганонии. Андрей Илларионов, Livejournal» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/articles/23972.html>. Ethnic and language structure of Lugandonia).

REFERENCES

1. Atlas istoriyi Ukrayiny. – K.: DNVP «Kartohrafiya», 2012. – 152 s.
2. Boyko Ya.V. Zaselenie Yuzhnoy Ukrainy. 1860-1890 gg. / Ya.V. Boyko. – Cherkassy: «Siyach», 1993. – 256 s.
3. Hasydzhak L. Etnichnyy sklad naselennya Donbasu. Polityzatsiya problem / L. Hasydzhak // Etnichna istoriya narodiv Yevropy. – K., 2007. – Vyp. 22. – S. 70-71.
4. Donbas v etnopolitychnomu vymiri / Avt. kol.: V. Kotyhorenko (kerivnyk), O. Kalakura, L. Kovach, V. Kotsur, N. Kochan, N. Makarenko, Iu. Nikolaiets, M. Panchuk, O. Rafalskyi; Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. – K.: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2014. – 584 s.
5. Etnichna istoriia davnoi Ukrainy. – Kolektyvna monohrafiia. – K., 2000. – 280 s.
6. Etonatsionalni protsesy v Ukraini: istoriia ta suchasnist (za red. V. Naulka). – K., 2001. – 203 s.
7. Istorychnyi atlas Ukrainy. Naidavnishe mynule. Rus (Kyivska derzhava, Halytsko-Volynska derzhava). – K.: Vydavnytstvo «Mapa», 2010. – 300 s.
8. Kabuzan V.M. Zaselenie Novorossii v XVIII – pervoy polovine XIX veka / V.M. Kabuzan. otv. red. L.G. Beskrovnyy. – M.: Nauka, 1976. – 306 s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.lib.dp.ua/book1.htm>
9. Kononov I.F. Donbas v etnokulturnykh koordynatakh Ukrainy (sotsiolohichniy analiz). Avtoref. dys... d-ra sotsiol. nauk: 22.00.04 / I.F. Kononov; NAN Ukrainy; Instytut sotsiolohii. – K., 2005. – 31 s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe
10. Kotyhorenko V.O. Tendentsiyi v etnichniy ta etnomovniy dynamitsi naselennya Ukrayiny u 1959-2001 rr. (za materialamy perepysiv) / V. Kotyhorenko // Lyudyna i polityka. – K., 2003. – № 2 (26). – S. 12-24.

11. Kubiyovych V. Heohrafiya Ukrayiny i sumizhnykh zemel / V. Kubiyovych. – Krakiv-Lviv: Ukrayinske vydavnytstvo, 1943. – 517 s.
12. Kulchytskyy S. Komunizm v Ukrayini: pershe desyatyrichchya (1919-1928) / S. Kulchytskyy. – K.: Osnovy, 1996. – 396 s.
13. Kuromiya H. Svoboda i teror u Donbasi. Ukrayinsko-rosiyske prykordonnya, 1870-1990-ti roky / H. Kuromiya. – K.: Osnovy, 2002. – S. 284.
14. Lavriv P.I. Istoriya Pivdenno-Skhidnoyi Ukrayiny / P.I. Lavriv. – K.: Ukrayinska Vydavnycha Spilka, 1996. – 208 s.
15. Makarenko N.Yu. Osnovni tendentsiyi suchasnykh etnodemografichnykh zmin na Donbasi / N.Yu. Makarenko // Sotsialna istoriya: nauk. zb. – K.: Lohos, 2012. – Vyp. 8. – S. 78-91.
16. Pashina N.P. Formirovaniye etnostruktury Donbassa v kontekste sotsialno-ekonomicheskikh preobrazovaniy kraya poreformennogo perioda (1861-1900): Dis... kand. ist. nauk: spetsialnost 07.00.01. – istoriya Ukrainy / N.P. Pashina. – K., 1997. – 212 s.
17. Pirko V.O. Zaseleण्या i hospodarske osvoyenniya Stepovoyi Ukrayiny v XVI-XVIII st. / V.O. Pirko. – Donetsk: Skhidnyy vydavnychyy dim, 2004. – 224 s.
18. Rusnachenko A. Donbas v istoriyi Ukrayiny XX stolittya / A. Rusnachenko [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.maunau.org.ua/private/kongresy/kongres6/istoria/kongress6ch2i/rusnachenko.htm>.
19. Sklyar V. Etnichnyy sklad naselennya Ukrayiny 1959-1989 rr.: etnomovni naslidky rosiyshchennya / V. Sklyar. – K.: Prosvita, 2008. – 392 s.
20. Terroristy «DNR» obyavili o nachale etnicheskikh chistok v otnoshenii ukraintsev v Gorlovke (06.03.15 12:15) [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://censor.net.ua/news/327482/>
21. Chyrkov O. «Istorychnyy atlas Ukrayiny» – yakisno novyy riven ukrayinoznavchoyi storychnoyi kartohrafiyi [retsenziya na Istorychnyy atlas Ukrayiny. Naydavnishe mynule. Rus (Kyyivska derzhava, Halytsko-Volynska derzhava). – K.: Mapa, 2010. – 300 s.] / O. Chyrkov // Ukrayinoznavstvo. – 2012. – № 1. – S. 236-238.
22. Chyrkov O. Novi kontury staroho akademichnoho proektu «Atlas istoriyi Ukrayiny» (Retseziya na pratsyu «Atlas istoriyi Ukrayiny»). – K.: DNVP «Kartohrafiya», 2012. – 152 s.: il.) / O. Chyrkov // Ukrayinoznavstvo. – 2013. – № 3-4. – S. 222-225.
23. Chyrkov O. Suchasni tendentsiyi rozvytku etnichnoyi struktury naselennya Ukrayiny ta yiyi rehioniv / O. Chyrkov // Ukrayinoznavstvo: Kalendar-shchorichnyk / Instytut ukrayinoznavstva Kyyivskoho universytetu. – K., 1998. – S. 45-52.
24. Chyrkov O. Tsentр vahy porosiyshchenykh ukrayinskykh mas peresuvayetsya na Donbas. (Rosiyshchennya ukraintsev Donetskoyi i Luhanskoyi oblastey za 13 rokiv – vid pochatku 1989 r. do kintsya 2001 r. za statystychnymy danymy) / O. Chyrkov // Ukrayinoznavstvo. – Ch. 1, 2005. – S. 225-228.
25. Chyselnist nayavnoho naselennya Ukrayiny na 1 sichnya 2015 roku / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny. Vidp. za vyp. Tymoshenko H.M. – K., 2015. – S. 8.
26. Chorna knyha Kremlya. Vinya Rosiyi proty Ukrayiny [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://mfa.gov.ua/mediafiles/files/misc/2015-02-20/Kremlin_Black_Book_February_2015.pdf
27. «Etnicheskyy i yazykovyy sostav Lugandonii. Andrey Illarionov, Livejournal» [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://glavcom.ua/articles/23972.html>. Ethnic and language structure of Lugandonia).

Чирков О. Главные этнокультурные изменения населения на территории Донецко-Приазовского края с древнейших времен до современности: попытка обобщающей оценки.

Исследователь имел целью определить главные этнокультурные изменения населения, происходившие на территории современных Донецкой и Луганской областей Украины с древнейших времен до современности.

В исследовании применены общенаучные и исторические методы, в частности: анализа, сравнения, группирования, систематизации, периодизации, обобщения. Автор опирался на современные достижения исторических наук и атласной исторической картографии Украины.

Сделан сквозной (сквозь столетия) обзор этнокультурных изменений, выделены 8 основных этапов этнокультурной истории края, выявлены процессы, явления, события истории, приведшие к последовательной смене этнокультурного характера края.

Полученные результаты способствуют лучшему пониманию этнокультурной сущности исторического процесса на территории юго-востока Украины, страдающего сегодня от экспансии Российской Федерации.

Ключевые слова: этнокультурные изменения, население, Донецко-Приазовский край, миграция, этнические процессы, Украина.

Chyrkov O. The Main Ethnic-Cultural Changes in Population on the Territory of Donets-Pryazovye Region from the Ancient Times till Nowadays: an attempt to make a general analyses.

The researcher pursued the goal to distinguish the main ethnic-cultural changes in population, which have been taking place on the territory of present-day Donetsk and Lugansk regions (Ukraine) from the ancient times till nowadays.

The researcher used general scientific and historical methods in his paper, namely the method of analyses, comparison, grouping, systematization, periodization and generalization. The author was basing his research on contemporary achievements of historical sciences and of atlas historical cartography of Ukraine.

There was realized a thorough review of ethnical and cultural changes through centuries, there were distinguished 8 basic stages in ethnic-cultural history of the region, as well as the phenomena, processes and events, which led to consequent changes in ethnic-cultural nature of the region.

The received results contribute to better understanding of ethnic-cultural essence of the historical process on the territory of the northern east of Ukraine, which is now living through the expansion of the Russian Federation.

Keywords: ethnic-cultural changes, population, Donets-Pryazovye region, migration, ethnic processes, Ukraine.

Одержано 13.10.2015.